

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi

Journal of Turkish Language and Literature

Araştırma Makalesi | Research Article

🔓 Açık Erişim | Open Access

Türkçede /r/ > /l/ Ses Değişimi: karal- ve saral- Örnekleri Üzerine

The /r/ > /l/ Sound Change in Turkish: Examples of karal- 'to darken' and saral- 'to yellow'

Kubilay Fener¹ & Fatma Özkan²

¹ Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bilecik Türkiye

² Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Ankara Türkiye

Öz

Türkçe dil bilgisi çalışmaları, nitelik ve nicelik bakımından oldukça önemli bir seviye kat etmesine karşın bazı sorunların hâlâ çözüme kavuşturulamadığı ve kimi unsurlar üzerinde çeşitli fikir ayrılıklarının bulunduğu göze çarpmaktadır. Bu fikir ayrılıklarından birisi de *karal-* ve *saral-* eylemlerinde bulunan /-l/ sesinin hangi köken ve yapıya dayandığı konusunda ortaya çıkmaktadır. İlgili duruma istinaden bu çalışma, standart Türkçede sınırlı ancak ağızlarda oldukça yaygın biçimde görülen /r/ > /l/ yönündeki ses değişimini *karal-* ve *saral-* eylemleri esasında incelemektedir. Literatürde, kimi araştırmacılar tarafından ilgili eylemlerin sonundaki /-l/ sesinin *ol-* fiilinden türeyip ekleştigi savunulmaktadır. Belirtilen görüş, eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilecek ve bu görüşün neden kabul edilemeyeceğine ilişkin karşıt argümanlar sunulduktan sonra çeşitli dil verileri esasında /-l/ sesinin ayrıklaşma yoluyla /r/ sesinden türediği düşüncesi ileri sürülecektir. Böylelikle, *karal-* ve *saral-* eylemlerindeki /-l/ sesinin kökenine ilişkin tartışmalara açıklık getirmek ve bu ses unsurunun Türkçedeki işleyişine dair kapsamlı bir değerlendirme sunmak amaçlanmaktadır. İncelemede, giriş bölümünün ardından /r/ > /l/ ses değişiminin nedenleri ve örnekleri üzerinde durulacak, daha sonra eleştirel bir gözle literatür değerlendirmesi yapılacak, hipotez bölümünde kendi görüşlerimiz ortaya konacak ve sonuç bölümünde elde ettiğimiz bilgiler araştırmacıların dikkatine sunulacaktır.

Abstract

Although Turkish grammar studies have progressed significantly in scope and depth, some issues persist, and opinions are divided on certain elements. One example concerns the etymology and structure of the /-l/ sound found in the verbs *karal-* 'to darken' and *saral-* 'to yellow'. Given these circumstances, this study examines the sound change from /r/ to /l/, which rarely occurs in standard Turkish but is quite common in dialects, based on the verbs *karal-* 'to darken' and *saral-* 'to yellow'. In the literature, certain researchers have postulated that the sound /-l/ at the end of these verbs is derived from and attached to the verb *ol-* 'to be'. This view is critically evaluated, and after presenting counterarguments as to why this view cannot be accepted, the hypothesis that the /-l/ sound derives from the /r/ sound through dissimilation is proposed based on various linguistic data. Thus, the aim is to clarify the discussions regarding the etymology of the /-l/ sound in *karal-* 'to darken' and *saral-* 'to yellow' actions and to provide a comprehensive assessment of the functioning of this sound element in Turkish. Following the Introduction, the study focuses on the reasons for and examples of the /r/ > /l/ sound change. This is followed by a critical review of the literature on the subject, the presentation of our views in the Hypothesis section, and the presentation of our findings to researchers in the Conclusion.

Anahtar Kelimeler

ayrıklaşma · /r/ > /l/ ses değişimi · ol- yardımcı fiili · karal- · saral-

Keywords

dissimilation · /r/ > /l/ sound change · auxiliary verb *ol-* 'to be' · *karal-* 'to darken' · *saral-* 'to yellow'

Atif | Citation: Fener, Kubilay, Fatma Özkan. "The /r/ > /l/ Sound Change in Turkish: Examples of karal- 'to darken' and saral- 'to yellow'". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature* 66, no. 1 (2026): 238-250. <https://doi.org/10.26650/>

© This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License. (CC BY-NC)

© 2026. Fener, K. & Özkan, F.

✉ Sorumlu Yazar | Corresponding author: Kubilay Fener kubilay.fener53@gmail.com

Extended Abstract

Although Turkish grammar studies have progressed significantly in scope and depth, some issues persist, and opinions are divided regarding certain elements. One such difference of opinion concerns the etymology and structure of the /-l/ sound found in the verbs *karal-* 'to darken' and *saral-* 'to yellow'. This study examines the sound change from /r/ to /l/, which rarely occurs in standard Turkish but is quite common in dialects, in the context of the verbs *karal-* 'to darken' and *saral-* 'to yellow'. It is thought that the /-l/ sound in the examples mentioned derives from the /r/ sound through deviation, and this sound change is examined in the context of the natural development process of Turkish. However, other scholars question this approach, arguing instead that the /-l/ sound at the end of these verbs is derived from the verb *ol-* 'to be' and has been added. This study critically evaluates these views on the subject and presents opposing arguments in light of various linguistic data.

Although several studies explain the formation of these actions as generally *kara ol- > karal-*; *sarı ol- > saral-*, this approach does not fully correspond with their usage in historical texts and phonological developments. This article critically examines the view that the /-l/ sound at the end of the specified verbs derives from the verb *ol-* 'to be' and demonstrates, based on linguistic data, that the sound change /r/ > /l/ in Turkish offers a more explanatory framework. Indeed, explanations such as *sarı ol- > saral-* appear problematic from a phonological perspective. This is because the attachment of the verb *ol-* 'to be' only in the form +l- cannot be explained by any known regular sound law. Furthermore, although historical texts show derivation from the verb *er-* 'to be' in the form *sarığ er- > sarıgar- > sarar-*, there are no examples showing that the form *saral-* is directly derived from the structure *sarı ol-*.

The main factors supporting the idea that the verbs *karal-* 'to darken' and *saral-* 'to yellow' were formed as a result of a sound change from /r/ to /l/ are as follows:

1. The fact that the /r/ > /l/ sound change in Turkish is documented with numerous examples and that such a sound transition is phonologically possible supports the view that the verbs *karal-* 'to darken' and *saral-* 'to yellow' also emerged through a similar sound change.
2. The linguistic assumption that there must be a difference in meaning and usage between the verbs *er-* 'to be' and *ol-* 'to be' lends further weight to this interpretation.
3. The fact that the +Al- / +l- form unit does not exhibit a function as systematic and established as the +Ar- suffix in deriving intransitive verbs by adding it to color names serves as further evidence that supports this perspective.

Comparative studies reveal no significant difference in meaning or usage between these actions. This situation makes it possible to assume that the verbs did not derive from different etymologies (*er-* 'to be' and *ol-* 'to be' verbs) by adding suffixes, but originated, from the same etymology and became formal variants through sound changes. Although the +Ar- suffix functions systematically in deriving intransitive verbs from color names, no such productive structure is observed in the +Al- or +l- form units. Furthermore, the fact that the sound shift /r/ > /l/ is historically and phonologically possible and documented in Turkish strengthens the hypothesis that the formal differences in these verbs stem from a phonological change. Consequently, the verbs *karal-* 'to darken' and *saral-* 'to yellow' can be considered the product of a systematic sound change.

Giriş

Türkçe dil bilgisi çalışmaları, nicelik ve nitelik bakımından önemli düzeyde mesafe kat etmiş olsa da bazı sorunların günümüzde hâlâ kesin bir şekilde çözüme kavuşturulmadığı ve araştırmacılar arasında görüş ayrılıklarının bulunduğu dikkat çekmektedir. Bu görüş ayrılıkları, özellikle tarihsel ses olaylarının yorumlanması ve bazı yapıların etimolojik kökenlerinin tespit edilmesi süreçlerinde belirginleşmektedir. Bu kapsamda, dikkat çeken tartışma alanlarından biri de *karal-* ve *saral-* eylemlerinin sonunda bulunan /-l/ sesidir. İlgili biçime ilişkin, literatürde farklı düşüncelerin öne sürüldüğü ve fikir birliğine varılamadığı

görülmektedir. Kimi araştırmacılar bu sesin *ol-* eyleminden eklediğini ileri sürerken¹ kimileri de /r/ > /l/ ses değişimi doğrultusunda meydana gelmiş olabileceğini belirtmiştir². Bununla birlikte, literatürde söz konusu iki yaklaşımı karşılıklı olarak irdeleyen ve her birinin dayanak noktalarını bilimsel ölçütler çerçevesinde tartışan kapsamlı bir çalışmanın bulunmadığı dikkat çekmektedir. Literatürde tespit edilen bu boşluk, çalışmanın temel çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, *karal-* ‘kararmak’ ve *saral-* ‘sararmak’ eylemlerinin yapısal kökenini incelemek ve bu eylemlerdeki /-l/ sesinin *ol-* yardımcı eyleminden türemediği, bunun yerine /r/ > /l/ ses değişiminin bir sonucu olduğunu ortaya koymaktır. Çeşitli çalışmalarda söz konusu eylemlerin oluşumu, genellikle *kara ol-* > *karal-*; *sarı ol-* > *saral-* biçiminde açıklanmasına karşın bu yaklaşım tarihî metinlerdeki kullanımlar ve fonolojik gelişmelerle tam olarak uyuşmamaktadır. Bu makalede, belirtilen eylemlerin sonunda bulunan /-l/ sesinin *ol-* eyleminden geldiği yönündeki düşünce eleştirel bir gözle sorgulanacak ve /r/ > /l/ ses değişiminin konuya ilişkin daha açıklayıcı bir kurgu sunduğu dil bilimsel veriler esasında gösterilecektir. Nitekim *sarı ol-* > *saral-* şeklindeki açıklamalar, fonolojik açıdan sorunlu görünmektedir. Zira *ol-* eyleminin yalnızca {+l-} biçiminde eklenmesi bilinen düzenli bir ses kanunuyla açıklanamamaktadır. Ayrıca tarihî metinlerde, *sarığ er-* > *sarığar-* > *sarar-* biçiminde *er-* fiiliyle türevlenme görülmesine karşın *saral-* biçiminin doğrudan *sarı ol-* yapısından türediğini gösteren herhangi bir örneğe rastlanmamaktadır. Belirtilen açıklamalar doğrultusunda, incelemenin araştırma soruları şu şekildedir: 1. *karal-* ve *saral-* eylemlerinin etimolojik tahlilinde *ol-* yardımcı fiiline dayalı görüş mü, yoksa fonolojik değişim odaklı yaklaşım mı daha tutarlıdır? 2. Bu eylemlerin biçimlenmesi /r/ > /l/ ses değişimi ile açıklanabilir mi? 3. Türkçede /r/ > /l/ ses değişiminin nedenleri nelerdir ve bu değişimden türemiş başka sözcükler mevcut mudur? Bu sorulara verilecek yanıtlarla yalnızca iki eylemin etimolojisi değil, Türkçe ses değişimleri ile türetme süreçleri arasındaki ilişki de kapsamlı biçimde açıklığa kavuşturulacaktır.

Dil bilgisi çalışmalarında, /r/ > /l/ yönündeki ses değişimi üzerinde yeterince durulmamıştır. Bu durum, söz konusu değişimin standart Türkçede yaygın olmamasından kaynaklanmaktadır. Gerçekten de aykırılışma, standart Türkçede oldukça sınırlı örnekle temsil edilmekte ve bu nedenle de literatürde genellikle belirli kelimeler üzerinden ele alınmaktadır³. Buna karşın anılan ses değişikliğine, ağızlarda daha belirgin biçimde rastlanmakla birlikte standart Türkçede de kimi örnekler aracılığıyla yansımış olduğu görülmektedir. /r/ ~ /l/ sesleri arasındaki senkronik ve diyakronik geçişlerin varlığı, *birader* > *bilader*; *küpürdü* > *küpültü*; *berber* > *belber*; *morar-* > *moral-*; *kerli ferli* > *kelli felli* gibi örneklerle hem fonolojik hem de morfolojik düzlemde belgelenebilmektedir. Bu çalışmada, söz konusu örnekler esasında karşılaştırmalı yöntem kullanılmış; Türkçe, çağdaş Türk dilleri ve Anadolu ağızlarından elde edilen veriler fonolojik ilkeler ışığında değerlendirilmiştir.

Dil bilgisi çalışmalarında fonetik ve fonolojik gelişmeler, *ses değişimi* (sound change) başlığı altında incelenmektedir. Dilin doğal yapısına istinaden, seslerin değiştiğine ilişkin fikir birliği olmakla birlikte ses değişimlerinin nasıl ortaya çıktığı ve bir sesi değişime uğratan nedenlerin neler olduğu konusunda kimi zaman farklı görüşler ortaya çıkabilmektedir. Nitekim herhangi bir ses değişimini kesin bir şekilde belirleyebilmek, her zaman kolay bir şey değildir. Ancak her ne olursa olsun, ses değişimlerinin ortaya çıkmasındaki en temel nedenlerden biri, konuşmacının kendisini mümkün olan en hızlı, en anlaşılır ve en kolay biçimde ifade etme çabasıdır. Bununla birlikte bir kelimenin iç dinamiğinden kaynaklı durumlar, konuşan kişinin sosyo-ekonomik durumu, sözcükte bulunan komşu sesler vb. etkenler de ses değişimi üzerinde etkili olabilmektedir. Ses değişiminin en önemli özelliklerinden birisi de istisnasız olarak aşamalı bir şekilde meydana gelmesi ve gerçekleşme sürecindeyken fark edilemez bir olgu olmasıdır. Bu minvalde

¹Vahit Türk, “İsimden Fil Yapan -al- / -el-; -l- ve -ar- / -er-; -r- Eklerinin Kökeni”, *İlmî Araştırmalar*, no. 21 (2006): 183-191.; Sertan Alibekiroğlu, “Türkiye Türkçesinde İkili Biçim Birimler”. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 7, no. 17 (2019): 164-176.

²Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* (Bayrak Basım/Yayımlar/Tanıtım Yayınları, 2013); Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* (Türk Dil Kurumu, 2007).

³Saadettin Özçelik, “Aykırılışma Terimi, Tanımı ve Örneklerin Tasnifi Üzerine”, *İlmî Araştırmalar*, 14 (2002): 131.

Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi* başlıklı eserinde ses değişmelerinin nedenleri için dokuz ayrı faktör belirlemiştir: 1. Irkın etkisi. 2. Coğrafyanın etkisi. 3. En az çaba ve en çok çaba etkisi. 4. Çocuklara verilen ana dili eğitiminin etkisi. 5. Sosyal ve siyasal etkenler. 6. Alt katman etkisi. 7. Üst katman etkisi. 8. Örneksemelerin etkisi (a. Gerçek örneksme; b. Yanlış örneksme). 9. Yazım Kuralları Etkisi.⁴

1. Türkçede /r/ > /l/ Ses Değişimi

Öner, Türkçe yazılmış gramerlerin ses bilgisi bölümlerinin şekil bilgisine göre daha az özenle işlendiğini ve Türkiye Türkolojisindeki en yeni çalışmaların dahi adlandırma, sınıflandırma, çözümleme ve anlatım bakımından yetersiz olduğunu dile getirmiştir⁵. Bu durum, ses bilgisi alanındaki temel kavramların ve süreçlerin çoğu zaman yüzeysel ya da dağınık biçimde ele alınmasına neden olmaktadır. Bu nedenle öncelikle ses değişmesi kavramının açıklanması gerekmektedir. Ses değişmeleri, bir dilde kendiliğinden veya o dilin ses eğilimlerine bağlı olarak kelime veya eklerde, bir sesin yerini genellikle kendisine yakın başka bir sese veya gelişme yolu ile kendisinden türemiş başka bir sese bırakması şeklinde gerçekleşmektedir⁶. Bir dilde meydana gelen ses değişimleri, dilin tarihî gelişimini izlemek dışında doğası, yapısı ve işleyişini kavramak bakımından da temel bir öneme sahiptir. Nitekim bir dilin ses sisteminde meydana gelen değişiklikler, o dilin zaman içerisinde nasıl evrildiği, hangi iç dinamikler ve dış etkileşimlerle biçimlendiğini ortaya koymaktadır. Bu değişiklikler, dilin sesle ilgili yüzeysel özelliklerini yansıtmak dışında morfoloji, söz dizimi ve anlam bilimi gibi diğer dil düzeylerini de doğrudan ya da dolaylı biçimde etkileyebilmektedir. Ayrıca ses değişmeleri; lehçe farklılıkları, ağız ayrımları ve dil aileleri arasındaki ilişkilerin çözülmesinde de kilit bir rol oynadığından dilin geçmişine ışık tutmasının yanı sıra dilin bugünkü yapısını anlama ve gelecekteki yönelimlerini öngörmede de vazgeçilmez bir analiz aracı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir ses değişmesinde en önemli koşullardan biri, boğumlanma noktasının aynı olmasıdır⁷. Dolayısıyla ses değişimleri tesadüfi değil, belirli ses bilimsel ilkelere bağlı olarak gerçekleşmektedir. Eker'in özellikle belirttiği 'boğumlanma noktasının aynı olması', ses değişimlerinin sistematik yönünü ortaya koyan temel kriterlerden biridir. Yani bir ses, herhangi bir başka sese değil, artikülasyon açısından kendisine en yakın olan ya da aynı bölgede üretilen seslere dönüşmektedir. Bu durum, bir dildeki ses değişimlerinin rastlantısal olmaktan ziyade belli bir düzen ve sınırlılık çerçevesinde gerçekleştiğini göstermektedir. Değişimin genellikle fonetik olarak benzer sesler arasında olması, doğal ses değişimlerinin öngörülebilirliğini artırmasının yanı sıra dilin evrimsel sürecinde ses uyumu ve kolay telaffuz gibi prensiplerin ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Netice itibarıyla ses değişimleri keyfi değil, belirli fizyolojik ve fonetik sınırlara tabidir. Bununla birlikte bu tür dönüşümler, bir anda gerçekleşmekten ziyade çok uzun dönemlere yayılmakta, günümüzde dahi değişme sürecinde bulunan seslere tanık olunmaktadır. Karaağaç, aynı dili konuşan hatta aynı yazı dilinin terbiyesinden geçmiş insanların çıkardıkları seslerin dahi değişik frekanslarla birbirinden ayrıldığını belirtmiştir. Kişilere ve küçük topluluklara özgü bu farklar, dillerin her döneminde var olmuş ve eşzamanlı ses çeşitliliği ile artzamanlı ses değişmelerinin başlangıç noktalarını oluşturmuştur. Dolayısıyla, kişilere ve küçük topluluklara ait seslerin ortak sesler hâline gelişine ses değişimi denmektedir⁸.

Bu çalışmanın odak noktasını teşkil eden /r/ > /l/ ses değişimi, Türkçenin dil bilgisi çalışmalarında sınırlı ölçüde ele alınmıştır. Bu durumun başlıca nedeni, söz konusu çalışmaların başlangıçtan itibaren standart dili esas almaları, ilgili ses değişiminin ise daha çok ağızlarda görülmesinden kaynaklanmaktadır. Konuya dair sınırlı da olsa bilgi veren Ergin, Türkçede *r > l* yönünde gerçekleşen ses değişimlerinin nadir olduğunu belirtmiş; bu tür örneklerin (*güreş > güleş*) ağızlarda daha sık görüldüğünü ve değişimin görece yeni olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, bu değişimin bazı yabancı kökenli kelimelerde de ortaya çıkabildiğini

⁴Günay Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi* (Akçağ Yayınları, 2016), 109-117.

⁵Mustafa Öner, "Türkçe Ses Bilgisi ve Ses Değişmeleri (Sınıflandırma, Çözümleme ve Öğretim Üzerine Yaklaşımlar)", *In honor of the turkologist! Essays celebrating the 70th birthday of Ekrem Čaušević* (Filozosfski fakultet u Zagrebu, 2021), 144.

⁶Zeynep Korkmaz, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, (Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017), 208.

⁷Süer Eker, *Çağdaş Türk Dili* (Grafiker Yayınları, 2017), 211.

⁸Günay Karaağaç, "Türkçede Düzensiz Ses Değişmesi Örnekleri", *Eğitim Bilimleri Dergisi* 2, no. 3 (1993): 19-22.

ileri sürmüştür (*servi* > *selvi*; *merhem* > *melhem* vb.).⁹ Bu değerlendirmeler, söz konusu ses değişiminin neden yazı dili gramerlerinde ya hiç yer almadığı ya da sınırlı bir biçimde yer aldığını anlaşılır kılmaktadır. Bununla birlikte, Ergin'in bu ses değişiminin yakın döneme ait olduğu yönündeki değerlendirmesi, mevcut içerik açısından ayrıntılı kanıtlarla tam olarak desteklenmemiştir. Bu bağlamda, 'yakın dönem' ifadesiyle neyin kastedildiği ve ilk tanıklardan günümüze kadar geçen sürecin hangi zaman aralığını kapsadığı gibi soruların açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Dolayısıyla, Ergin'in konuya ilişkin açıklamalarının betimleyici olmakla birlikte sınırlı kaldığı, bu ses değişiminin tarihi ve coğrafi dağılımına dair daha ayrıntılı incelemelere ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır.

Kara, *Ayrı Düşmüş Kelimeler* başlıklı eserinde /r/ > /l/ ses değişimini tanıklandıran önemli bilgiler vermiştir. Araştırmacı, *salkım* ve *sarkım* sözcüklerinin ses değişmesi yoluyla oluşmuş fonolojik başkalaşma örneği olduğunu belirtmiştir. *Sark-* eylemi, 'aşağıya doğru uzanmak; hlk. yolunu uzatmak, uğramak' anlamlarına gelmektedir. Günümüz Türkiye Türkçesinde (yazı dilinde), doğrudan *salk-* fiili bulunmamakla birlikte ilgili biçim birimin sonunda bir /l/ türemesi olmuş şekli bulunmaktadır: *salkı-* 'gevşeyip sarmak, pörsümek'. Bu fiil de şu şekilde ortaya çıkmış olmalıdır: *sark-* > *salk-* > *salkı-*. Araştırmacı bu gelişimi ortaya koyduktan sonra /r/ > /l/ değişiminin dilimizde sık rastlanan bir ses olayı olduğunu ileri sürmüştür¹⁰. Bu doğrultuda Kara, dilimizde ifadesinden standart dili kast ediyorsa Ergin'in düşünceleri ile ters düştüğünü belirtmek mümkündür. Nitekim Ergin, bu ses değişiminin Türkçede nadir olduğunu ileri sürmüştür. Bununla birlikte, bu ifadenin ağızları kast ettiği düşünülürse, Ergin'in görüşünün haklı olduğu söylenebilir.

Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi* başlıklı çalışmasında Türkçenin ses bilimine yönelik detaylı ve titiz incelemeler yapmış olmasına karşın /r/ > /l/ ses değişimine doğrudan yer vermediği, bununla birlikte uzak aykırılışma başlığı altında sunduğu bazı örneklerin /r/ > /l/ ses değişimini tanıklandığı görülmektedir: *birader* > *bilader*; *berber* > *belber*; *kehribar* > *kehlibar*. Bu örneklerin yanı sıra araştırmacının *uzak aykırılışma* terimine ilişkin verdiği bilgiler, /r/ > /l/ değişimini açıklamak bakımından önemlidir. Buna göre *uzak aykırılışma*, bir sözcükte birbirinden uzak konumda bulunan ve aynı ya da benzer boğumlanma özellikleri taşıyan iki sestenden birinin, boğumlanma yeri ya da biçimini ötekenden ayırarak farklı bir sese dönüşmesi şeklinde tanımlanmaktadır¹¹. Bu bağlamda /r/ > /l/ yönündeki ses değişimi, Karaağaç'ın *uzak aykırılışma* tanımıyla tutarlı bir biçimde değerlendirilebilir. Her iki sesin de likit niteliği taşıması, boğumlanma özellikleri açısından benzerlik gösterdiğini ortaya koyarken, bu benzerliğe rağmen söz içinde farklılaşmaları, tanımda geçen 'birbirinden ayrılarak başka bir sese dönüşme' süreciyle açıklanabilir. Özellikle *birader* > *bilader* ya da *kehribar* > *kehlibar* gibi örnekler, aykırılışmanın fonolojik sistemin işleyişinde düzenlilik taşıyan bir değişim olduğunu göstermektedir.

Aksan, /r/ > /l/ ses değişimine ilişkin benzeşmezlik başlığı altında örnekler sıralamıştır. Araştırmacıya göre benzeşmezlik, bir sözcükte bulunan iki aynı sesin veya aynı iki söyleyiş hareketinin başka seslere, başka söyleyiş hareketlerine dönüşmesidir. Bilgin, bu açıklamanın ardından öncelikle Latince *peregrinus* 'hacı' örneğini vermiştir. Halk Latincesinde *pelegrînusâ* dönüşen sözcük, Fransızcada *pèlerin* İtalyancada *pellegrino* olmuştur. Burada /r/ sesini yinelemekten kaçınılmış, /r/ seslerinden ilki /l/ sesine dönmüştür. Araştırmacı daha sonra ise Türkçe esasında şu örnekleri vermiştir: Farsça *birader* > *bilâder*, Farsça *kehribar* > *kehlibar*.¹² Aksan'ın konuya ilişkin belirttiği Türkçe örnekler, diğer çalışmalarda da geçmekle birlikte Latince için verdiği örnek oldukça dikkat çekicidir. Nitekim araştırmacı, bu örneklerle meselenin sadece Türkçeye özgü olmadığına dikkat çekmiş ve konuyu yerelden evrensel taşımıştır.

⁹Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 92.

¹⁰Mehmet Kara, *Ayrı Düşmüş Kelimeler* (Kesit Yayınları, 2011), 74-75.

¹¹Günay Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi*, 120.

¹²Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil -Ana Çizgileriyle Dilbilim- II*, (Türk Dil Kurumu, 2015), 50.

Özçelik, *uzak aykırılışma* başlığı altında aynı ünsüzün aykırılışması alt kategorisinde /r/ > /l/ yönündeki ses değişiminin görüldüğü örnekleri sıralamıştır: I. İlerleyici aykırılışma örnekleri: *zarar* > *zeral*, *murdar* > *murdal*, (*garar-*) > *garal-*, (*gurtar-*) > *gurtal-* (Kars ili ağızları); *tekrar* > *tekral* (standart Türkçe ve Kars ili ağızları ile Kırşehir yöresi ve ağızları); *parkâr* > *pergel* (standart Türkçe); *karar* > *geral*, *tekrar* > *terkal*, *zarar* > *zeral*, *karar-* > *garal-* (Erzurum ili ağızları); *firâr* > *firal* (Diyarbakır ili Çüngüş ve Çermik yöresi ağızları); *tırtır* > *tırtıl* (Erzurum ili ağızları ve standart Türkçe); *içererek* > (*içerilek*) > *içerlek* (standart Türkçe). II. Gerileyici aykırılışma örnekleri: *kehrubâ* > *kehribar* > *kehlbar* (standart Türkçe); *birâder* > *bilader* (standart Türkçe ile Nevşehir yöresi ve ağızları); *berber* > *belber* (standart Türkçe, Nevşehir yöresi ve ağızları ile Kırşehir yöresi ve ağızları); *karosri* > *galisor*, *rençber* > *leşber*, *rüzgâr* > *ülüzgar* (Erzurum ili ağızları); *tekrâr* > *tekler* (Aybastı ağızları); *ürper-* > *ülper-* (standart Türkçe); *bir here* > *bil here* (Kars ili ağızları) vb.¹³ Bu örnekler, /r/ > /l/ yönündeki aykırılışma süreçlerinin Türkçede hem ilerleyici hem de gerileyici biçimlerde işlediğini ortaya koymakta, ayrıca söz konusu değişimin dilin doğal evrimi içindeki karmaşık ve çok katmanlı yapısına işaret etmektedir. Nitekim belirtilen örneklerden bazılarının eş zamanlı olarak hem ağızlarda hem de standart Türkçede tanıklandığı görülmektedir.

/r/ > /l/ ses değişimi, ağızlarda pek çok sözcükte tanıklanırken, ilgili değişimi morfolojik olarak da tespit etmek mümkündür. Söz gelimi, {-ArAktAn} zarf-fiil ekinin kimi Anadolu ağızlarında {-AlAkdAn} şekline dönüşmesi, bu ses değişiminin morfolojik boyutunu ortaya koymaktadır. Ordu ili ağızlarından derlenen şu örnekler, bu durumu somut biçimde göstermek bakımından önem taşımaktadır: “Bu zat burda *diyelekden* evvelce haniye bu geliller adanılar ımış bilmem ne yapallar ımış”; “Üş defa geri gelüsün gelinin baş türküsünü *sölyelekten* götürürler (Cin, 2012, s. 189-190).

Konuya dair örnekler, /r/ > /l/ yönündeki ses değişiminin Türkçede mümkün olduğunu ve bu değişimin ağızlarda daha yaygın biçimde görüldüğünü ortaya koymaktadır. Türkçede /r/ > /l/ ses değişmesini mümkün kılan en temel etken, bu iki sesin boğumlanma özellikleri ve akustik yapılarının oldukça yakın olmasından kaynaklanmaktadır. Her iki fonem de dilin ucu ile tam kapanma olmaksızın üretilen seslerdendir. /r/ sesi, genellikle titreşmeli bir şekilde üretilirken, /l/ sesi ise yanal bir ünsüzdür. Bununla birlikte, her iki sesin de üretim yeri çoğunlukla diş eti bölgesi olup sesletim açısından dil ucunun üst diş etlerine temas etmesiyle gerçekleşmektedir. Bu benzer oluşum şekilleri, seslerin birbirine dönüşümünü fonetik açıdan kolaylaştırmaktadır. Bununla birlikte, konuşma sırasında ekonomiklik ve akıcılık ilkelerinin istemsiz biçimde devreye girmesi, konuşucuların bazı sesleri daha az enerji gerektiren boğumlanma biçimlerine dönüştürme eğiliminde olduklarını göstermektedir. Bu bağlamda /r/ sesinin dildeki titreşimli yapısı, bazı bağlamlarda veya ağızlarda daha az enerji gerektiren /l/ sesine dönüşerek telaffuz kolaylığı sağlamaktadır.

2. Literatür Değerlendirmesi

Ergin, *Türk Dil Bilgisi* başlıklı çalışmasında isimden fiil yapan {+Ar-} ekini incelerken konuya /r/ > /l/ ses değişimini de dâhil etmiştir. Bilgine göre eskiden beri görülen bu ek, işlevlik sahası bakımından sınırlı eklerden biri olmasının dışında daha çok renk isimlerinden fiil yapma işlevinde kullanılmaktadır: *ağ-ar-*, *boz-ar-*, *mor-ar-*, *yeş-er-* (<*yaş-ar-*>), *kız-ar-*, *sar-ar-* (<*sarğar-* <*sarığ ar-*>), *kar-ar-* (<*ğara-ar-*>), *göğ-er*, *yaş-ar-* vb. Araştırmacı, sıraladığı örnekler doğrultusunda /r/ > /l/ ses değişimine bağlı olarak söz konusu ek Eski Anadolu Türkçesinde zaman zaman, ağızlarda ise daha yaygın biçimde /l/’li şekle geçtiğini ifade etmiştir¹⁴. Bu hususta, Ergin’in ileri sürdüğü görüşler ikna edici görünmektedir. Diğer taraftan konuya ilişkin Gülensoy da Ergin’in görüşlerini destekler mahiyette Anadolu ağızlarında tanıklanan *saral-* ‘sararmak’ eyleminin /-r-/ > /-l-/ değişmesi sonucunda meydana geldiğini belirtmiştir. Ayrıca araştırmacı, benzer ses olayının *karaltı* sözcüğünde de meydana geldiğini belirtmiş ve sözcüğün gelişimini şu şekilde açıklamıştır: *kara+r(>l)-tı*¹⁵.

¹³Özçelik, “Aykırılışma Terimi, Tanımı ve Örneklerin Tasnifi Üzerine,” 141-142.

¹⁴Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 182.

¹⁵Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 465; 735.

Ercilasun, *Kars İli Ağızları: Ses Bilgisi*- başlıklı eserinde konuya ilişkin *garal-* ‘kararmak’ örneğini vermiş, *garar-* > *garal-* ses aykırılışmasının altında yatan nedeni, akıcı /r/, /l/, /m/ ve sızıcı /f/, /v/ ünsüzlerinin yinelenmesini önleme eğilimi olarak açıklamıştır¹⁶. Ercilasun’un görüşlerinden de anlaşılacağı üzere *karal-* eyleminin oluşumunda /r/ > /l/ ses değişmesi belirleyici olmuştur.

Aksoy, *Gaziantep Ağzı I* başlıklı eserinde /r/ > /l/ değişimine yönelik pek çok örnek tanımlamıştır: *kerpeten* > *kelpeten*; *harar* > *haral*; *karartı* > *karaltı*; *kereste* > *keleste* vb.¹⁷. Tanıklanan örneklerden *karaltı* biçimi, *karar-* eyleminin *karal-* şekline dönüştüğünü göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Öte yandan eserin üçüncü cildini teşkil eden sözlük kısmında, konumuz açısından son derece önemli bir yere sahip olan *moral-* ‘morarmak’ örneğine de yer verilmiştir. Araştırmacının tanıkladığı örnekler doğrultusunda, *moral-* biçiminin de /r/ > /l/ değişimi ile meydana geldiğini belirtmek mümkündür¹⁸. Diğer taraftan Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* başlıklı eserinde *sarar-* ve *saral-* sözcüklerini aynı madde başında yan yana vermesine karşın *saral-* eyleminin oluşumu ya da gelişimine ilişkin herhangi bir açıklama yapmamıştır¹⁹. Dolayısıyla araştırmacının sunmuş olduğu verilerden, konuya ilişkin fonolojik veya morfolojik bir çıkarım yapılamamaktadır.

Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi* başlıklı eserinde *karal-* fiiline ilişkin ilgili eylemin {+Al-} ekiyle yapıldığını belirtmiştir. Araştırmacıya göre {+Al-} eki, köken bakımından {+A-} ve edilgenlik bildiren {-l-} çatı ekinin kaynaşmasından oluşmuştur. {+Al-} eki, ünlü ile biten sıfatlara geldiğinde ünlü çarpışması nedeniyle {+A-} ögesi eridiği için köke yalnız {+l-} eki eklenmiştir. -k ünsüzü ile sonuçlanan sıfatlarda bu ünsüzün de eriyip düştüğü görülmektedir²⁰. Bu düşüncelere göre *karal-* fiili şu şekilde oluşmuştur: *kara* + *al-* > *karal-* (kontraksiyon). Korkmaz’ın konuya ilişkin görüşlerine Türk (2006) itiraz etmiş; aynı ekte hem ünlü çarpışması hem de -k ile biten kelimelerde bu sesin eridiği yönündeki düşüncenin zorlama olduğunu belirtmiştir. Araştırmacıya göre, -k sesiyle biten isimlerin k’siz fiil biçimlerindeki -l- sesi edilgenlik eki, -k ise fiilden isim yapma eki olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla burada bir isimden fiil yapmanın söz konusu olmadığı, bu nedenle de farklı bir açıklamanın daha doğru olacağı kanaatini dile getirmiştir²¹.

Alibekiroğlu, Ergin’in /r/ > /l/ ses değimi doğrultusunda ileri sürdüğü görüşlere katılmanın mümkün olmadığını, çünkü *saral-* ve *karal-* fiil gövdelerindeki -l- / -Al- isimden fiil yapım ekinin bir cevher fiil olan *ol-* biçiminden eklediğini belirtmiştir. Araştırmacının öne sürdüğü görüşlerden, aşağıda ayrıntılı bir şekilde ele alınacak olan Türk’e (2006) ait yaklaşımları benimsediği anlaşılmaktadır²². Kırbas, *Tarama Sözlüğü*’nde renk ifade eden sözcüklerin kuruluşunu incelemiş ve bu minvalde *karal-* eyleminin {+Al-} biçim birimi ile oluşturulduğunu öne sürmüştür²³.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla {+Al-}, {+l-} eklerinin *ol-* eyleminden eklenmiş olabileceği yönündeki ilk görüşler, Emre (1945) tarafından ortaya konmuştur. Emre’nin düşüncelerine göre bu ekin kökeni *ol-* olmalıdır²⁴. Ediskun da {+(A)l-} ekinin köken bakımından *ol-* fiilinden türemiş olabileceğini, çünkü aşağı yukarı bütün türeyen seslerin *ol-* anlamı verdiğini belirtmiştir²⁵. Bizce araştırmacıların görüşlerine katılmak oldukça güçtür. Nitekim bu düşünceler doğru ise {+l-} biçim birimine Eski Türkçe döneminin birinci ve ikinci evrelerinde rastlanabilmektedir. Söz gelimi, *tusul-* (< *tusu* + *l-*) ‘ faydalanmak, faydalı olmak’. Bu dönemde *ol-* eylemi ise metinlerde *bol-* şeklinde geçmektedir. Nitekim ilgili eylemin *bol-* > *ol-* gelişmesi Oğuz grubu Türk

¹⁶Ahmet Bican Ercilasun, *Kars İli Ağızları: Ses Bilgisi* (Gazi Üniversitesi Yayınları, 1983), 130-131.

¹⁷Ömer Asım Aksoy, *Gaziantep Ağzı I: Gramer (Fonetik-Morfoloji-Sentaks) Başka Diller ve Ağızlarla İlgiler* (Türk Dil Kurumu, 1945), 55.

¹⁸Ömer Asım Aksoy, *Gaziantep Ağzı III: Sözlük ve Kullanılmayan Kelimeler* (Türk Dil Kurumu, 1946), 499.

¹⁹Andreas Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (Yedinci Cilt S-Ş)* (Türkiye Bilimler Akademisi, 2019), 192.

²⁰Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi* (Türk Dil Kurumu, 2017), 173-174.

²¹Türk, “İsimden Fiil Yapan -al- / -el-; -l- ve -ar- / -er-; -r- Eklerinin Kökeni,” 187.

²²Alibekiroğlu, “Türkiye Türkçesinde İkili Biçim Birimler,” 168.

²³Gülsüm Kırbas, “Tarama Sözlüğü’ndeki Renk ifade Eden Sözcüklerin Kuruluşu Üzerine”, *Selçuk Türkiyat* 60, (2023): 261-262.

²⁴Ahmet Cevat Emre, *Türk Dil Bilgisi: Türkçenin Bugünkü ve Geçmişteki Gelişimleri Üzerine Gramer Denemesi*, (Cumhuriyet Matbaası, 1945), 129.

²⁵Haydar Ediskun, *Yeni Türk Dilbilgisi* (Remzi Kitabevi, 1993), 224.

dillerine ait bir özelliştir. Bu durumda *bol-* ‘olmak’ fiilinin Orhon Türkçesi döneminde {+l-} şeklinde ekleşmiş olabileceği ihtimali akla uygun gelmemektedir.

Literatürde *karal-* ve *saral-* eylemlerine ilişkin en detaylı inceleme, Türk (2006) tarafından yapılmıştır. Araştırmacı, *İlmî Araştırmalar* dergisinde yayımlanan “İsimden Fiil Yapan -al- / -el-; -l- ve -ar- / -er-; -r- Eklerinin Kökeni” başlıklı çalışmasında konuya ilişkin şu açıklamalarda bulunmuştur²⁶:

1. *Saral-* ve *karal-* fiilleri, şu şekilde oluşmuştur: *sarı ol-* > *saral-*; *kara ol-* > *karal-*
2. Türkçede -al- / -el-; -l- eki, iki farklı yapının tesadüfen aynı seslerle oluşturulmasıyla birbirine karıştırılmıştır. Bunlardan birincisi önce -a-, -e- ile isimden fiil üretilmiş, daha sonra edilgenlik eki -l- fiilden fiil yapılmıştır. -a-, -e- ile kurulan fiil tabanı bazı örneklerde, -l- ekini almadan kullanılmamış ve bu eki aldıktan sonra dilde anlamlı bir kelime hâline gelmiştir. Bir kısım örneğin ise *ol-* yardımcı fiilinin, *er-* fiilinde olduğu gibi ekleşmesi yoluyla oluştuğu görülmektedir. Bu durumu destekleyen en güçlü kanıtlardan biri, *ol-* biçiminin kullanıldığı Oğuz grubu lehçelerinde -al- / -el- ya da sadece -l- biçimlerinin tercih edilmesidir. Aynı şekilde, diğer lehçelerde -ar- / -er- ya da -r- ile kurulan bazı yapılar, Oğuz grubunda -al- / -el- biçimlerine karşılık gelmekte ve bu biçimlerle oluş bildiren geçişsiz fiiller türetilmektedir.
3. *Ol-* fiilinin *bol-* biçimini kullanan lehçelerde, türevlerde genellikle -ar-, -er- ya da -r- biçimleri tercih edilmektedir. Buna karşılık, fiilin *ol-* biçimini kullanan Oğuz grubu lehçelerinde, yardımcı unsurun ünlüyle başlaması nedeniyle ekleşme daha kolay gerçekleşmiş; bu nedenle hem -ar-, -er-, -r- hem de -al-, -el-, -l- biçimlerine rastlanır olmuştur.

Araştırmacının ortaya koyduğu görüşler, hem kuramsal temellendirme hem de tarihsel verilerle olan uyumu açısından sorgulanabilir görünmektedir. Bu bağlamda, söz konusu yaklaşıma şu yönlerden itiraz edilebilir:

1. Türk’ün düşüncelerine göre *karal-* ve *saral-* eylemlerinde tanıklanan {+Al-} ve {+l-} ekleri, Oğuz grubu Türk dillerinde kullanılmaktadır. Çünkü bu dillerde, *ol-* yardımcı fiili ünlüyle başladığı için kolay ekleşmiştir. Araştırmacının bu görüşlerine katılmak oldukça zordur. Nitekim Bulgar grubu Türk dillerinden Çuvaşçada *ol-* eylemi, *pul-* ‘olmak’ şeklinde kullanılmaktadır. İlgili eylemin birinci sesi, Oğuz grubu Türk dillerindeki gibi ünlüyle başlamamasına karşın Çuvaşçada *saral-* ‘sararmak’ ve *hural-* ‘kararmak, koyulaşmak’ eylemlerine rastlanmaktadır²⁷. Bu durumda, Türk’ün düşüncelerine göre *ol-* eyleminin ekleşmesi sonucunda oluşan *saral-* ve *karal-* eylemleri, yalnızca Oğuz grubu Türk dillerine özgü değildir; bu tür eylemlere diğer Türk dillerinde de rastlanabilmektedir. Aynı zamanda, Çuvaşça *pul-* eyleminin, *ol-* biçimine istinaden {+l-} şeklinde ekleşmesinin fonolojik açıdan çok daha zor olduğunu belirtmek mümkündür. Benzer şekilde, Sibiryâ Türk dillerinden olan Hakasçada da Çuvaşçaya yakın bir durum söz konusudur. İlgili dilde Türkçe *ol-* eylemi, *pol-* ‘olmak’ şeklinde kullanılırken *haral-* ‘kararmak’ ve *sarğal-* ‘sararmak’ biçimlerinin karşımıza çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla renk bildiren bu fiillerdeki /-l/ sesinin de *pol-* ‘olmak’ eyleminden ekleşmediğini belirtmek mümkündür.²⁸ Sonuç olarak Çuvaşça ve Hakasçada bulunan mevcut veriler, Türk’ün konuya ilişkin düşüncelerine şüpheyle yaklaşılması gerektiğini ortaya koymaktadır.
2. Türk’ün düşüncelerini zayıflatan bir diğer etken ise *kara ol-* > *karal-* ve *sarı ol-* > *saral-* biçimlerini tanıkladıran ara gelişim evrelerine tarihî Türk dillerinde rastlanmamasıdır. Ses olayları ve ekleşmeler, bir anda olamadığı ve uzun süreçlere yayıldığından Türk dilinin yazılı belgelerinde böyle bir oluşumun ispat edilememesi ya da ara değişim evrelerinin herhangi bir şekilde bulunamaması Türk’ün görüşlerini kesin bir şekilde kabul etmenin önüne geçmektedir. Öte yandan tarihî belgelerimizde, *sarı er-* ve *kara er-* yapılarının ekleşme süreci kesin bir şekilde takip edilebilmektedir: *sarığ er-* > *sarığar-* > *sarığar-*

²⁶Türk, “İsimden Fiil Yapan -al- / -el-; -l- ve -ar- / -er-; -r- Eklerinin Kökeni,”183-190.

²⁷Bülent Bayram, *Çuvaş Türkçesi Grameri* (Türk Dil Kurumu, 2019), 565; 860.

²⁸Emine Gürsoy Naskali vd., *Hakasça-Türkçe Sözlük* (Türk Dil Kurumu, 2007), 150; 425.

> *sarar*²⁹. *Abuşka Lûgatı*'nda ise *kara* sözcüğünün *karag* biçimi geçtiğinden, ilgili tarihî gelişimin şu şekilde gerçekleşmesi Türkçenin fonolojik yapısıyla uygunluk göstermektedir: *karag er-* > *karager-* > *karagar-* > *karar*³⁰ İlgili konuya ilişkin *Dîvânu Lugâti-t- Türk*'te ise 'gece karardı' anlamında *tûn karardı* denir; aslı 'kara oldu' anlamında *kara erdi*'dir açıklaması geçmektedir³¹. Dolayısıyla *kara er-* yapısı, ilgili eserde de ara gelişim evresi olarak tanımlanabilmektedir.

3. Türk, Ergin'in {+l-}'li biçimler /r/ > /l/ değişimiyle ortaya çıkmış olabilir düşüncesinin diğer Türk dillerinde görülmeşi nedeniyle kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. Bu yorum, bilimsel açıdan oldukça sakıncalıdır. Nitekim Türkçede meydana gelen bir ses olayının mutlaka diğer Türk dillerinde de bulunma zorunluluğu yoktur. Aynı dil ailesi içinde dahi olsa bir dili diğer dillerden ayıran şey veya ona dil olma hüviyetini kazandıran etken, kendisine özgü ses ve biçim özellikleridir. Öte yandan, Türkçedeki /r/ > /l/ ses değişikliğine çoğu dil bilgisi kitabında rastlanmamaktadır. Bu durumun başlıca nedeni, ilgili ses değişiminin standart dilden ziyade ağızlarda meydana gelmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durumda, ilgili ses değişiminin diğer Türk dillerinde olmadığı hükmüne varmak ve Ergin'in görüşlerini geçersiz kılmak için Türkçe dışındaki dillerin ağızlarına da detaylı bir şekilde bakılması gerekmektedir. Nitekim standart kullanımlar üzerinden bu tür düşüncelere varmak, yanıltıcı olabilmektedir. Ayrıca, Tatarcada /r/ > /l/ ses değişimini tanımlayan pek çok örnek bulmak mümkündür: *sekreter* > *sekletar*, *koridor* > *kolidor*, *direktor* > *diliktir*³².
4. Türk'ün görüşünü zayıflatan bir diğer nokta, *karar-* ve *sarar-* eylemlerinin Türkçede zaten mevcut olmasıdır. Dil, başka bir yardımcı eylemden dil bilgiselleşme yoluyla yeni bir fiil türetecekse, bu türetimin anlamda mutlaka bir fark (nüans) yaratması beklenir. Elimizde *karar-* ve *sarar-* gibi biçimler varken, aynı anlamı taşıyan *karal-* ve *saral-* biçimlerinin ayrıca üretilmesi anlam ve dil ekonomisi açısından gereksiz görünmektedir. Nitekim sözlüklerde, bu eylemler arasında anlam farkı bulunmadığı görülmektedir. Bu doğrultuda, *karar-* ve *karal-* biçimlerinin hem geçişsizlik özelliği hem de kullanım ve anlam alanları bakımından örtüşmesi, burada bir ses değişimine işaret ediyor olabilir. Öte yandan, *er-* ve *ol-* fiilleri gerçekleşme tarzı ve içerikleri bakımından farklılık göstermektedir. Dolayısıyla bu fiillerden türeyen yapılar, eylem üzerinde mutlaka farklı bildirimleri ifade etmek zorundadır.
5. Türk, anılan çalışmada eş zamanlı olarak hem {+Ar-}, {+r-} hem de {+Al-}, {+l-} eklerini alabilen eylemleri doküman analizi yöntemi kullanarak sıralamıştır. Söz gelimi, *alar-* ve *alal-* 'kızarmak'; *bolar-* ve *bolal-* 'bollaşmak, çoğalmak, artmak'; *yaşar-* ve *yaşal-* 'ıslanmak'; *irel-* ve *irer-* 'irileşmek' vb. İncelenen örneklerde aynı fiillerin, anlam değişikliğine yol açmadan farklı eklerle kullanılabilmesi, bu ekler arasında fonolojik temelli bir varyasyon olduğunu düşündürmektedir. Nitekim araştırmacı tarafından sıralanan tüm örneklerde, söz konusu eklerin aynı işlevi sürdürdüğü görülmektedir. Dolayısıyla örneklerden de anlaşılacağı üzere {+Al-}, {+l-} eki, {+Ar-}, {+r-} biçim biriminin gelebildiği tüm eylem köklerine eklenebilmektedir. Bu durum da bizce bir ses değişimine işaret etmektedir.
6. Türkçe dil bilgisi çalışmalarında, {+Ar-} ekinin en karakteristik özelliği renk adlarına gelerek olma bildiren geçişsiz fiiller türetmesidir³³. Bununla birlikte tarihî Türk dillerinin dil bilgisini inceleyen çalışmalarda da benzer bir yaklaşım söz konusudur. Söz gelimi, Karamanlıoğlu *Kıpçak Türkçesi Grameri* başlıklı eserinde ilgili eke ilişkin şu örnekleri sıralamıştır: *karar-* 'kararmak' (< *kar*); *ağar-* 'ağarmak' (< *ağ*-ar); *bozar-* 'boz renkli olmak', *kızar-* 'kızarmak', *sarar-* 'sararmak'³⁴ (< *sarığ*-ar-) vb. Belirtilen bu işleve, neredeyse bütün

²⁹Besim Atalay, *Abuşka Lûgatı veya Çağatay Sözlüğü* (Ayyıldız Matbaası, 1970), 307.; Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu, *Dîvânu Lugâti't-Türk: Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin* (Türk Dil Kurumu, 2018), 805.; Aysu Ata, *Nehcü'l-Feradis "Uştmahtarların Açuş Yolu-Cennetlerin Açık Yolu" Dizin-Sözlük / Mahmut b. Ali* (Türk Dil Kurumu, 2014), 361.

³⁰Atalay, *Abuşka Lûgatı veya Çağatay Sözlüğü*, 307.

³¹Ercilasun ve Akkoyunlu, *Dîvânu Lugâti't-Türk: Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, 279.

³²Mustafa Öner, "Tatar Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* içinde, ed. A. B. Ercilasun, (Akçağ Yayınları, 2021), 707-781.

³³Jean Deny, *Türk Dil Bilgisi* (Kabalıcı Yayınevi, 2012), 456.; Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 182.; Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi* (Salkımsöğüt Yayınevi, 2014), 253.; Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*, 174.; Eker, *Çağdaş Türk Dili*, 275.; Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* (Türk Dil Kurumu, 2019), 208.

³⁴Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *Kıpçak Türkçesi Grameri* (Türk Dil Kurumu, 1994), 47.

dil bilgisi incelemelerinde rastlamak mümkün olmakla birlikte, anılan dil bilgisi kitaplarında {+Al-} ve {+l-} eklerinin renk adlarına gelerek olma bildiren geçişsiz fiiller türettiğine ilişkin herhangi bir işlev tanımı yer almamaktadır.

7. Konuya ilişkin itiraz edilebilecek bir diğer nokta, Türk'ün Ergin tarafından öne sürülen /r/ > /l/ ses değişiminin geçersizliğine dair sunduğu verilerin bilimsel açıdan tatmin edici olmamasıdır. Türk'e göre, /r/ > /l/ ses değişimi geçerli değildir; çünkü *sarıg er- > sarı er- > sarar-* ve *kara er- > karar-* örneklerinde olduğu gibi *sarı ol- > saral-* ve *kara ol- > karal-* biçimleri de oluşabilmektedir³⁵. Ancak Türk'ün bu görüşü, Ergin'in ortaya koyduğu /r/ > /l/ ses değişimi açıklamasını çürütecek nitelikte değildir. Nitekim alıntıdan da anlaşılacağı üzere Türk, ilgili ses değişiminin neden gerçekleşmeyeceğine dair doğrudan bir gerekçe sunmamış; yalnızca *kara ol- > karal-* ve *sarı ol- > saral-* gelişiminin de mümkün olabileceğini belirterek Ergin'in açıklamasının kabul edilemez olduğunu dile getirmiştir.

3. Hipotez

Karal- ve *saral-* eylemlerinin /r/ > /l/ yönündeki bir ses değişimi sonucunda oluştuğu düşüncesini destekleyen başlıca etkenler şunlardır:

1. Türkçede /r/ > /l/ ses değişiminin birçok örnekle belgelenebilir olması ve bu tür bir ses geçişinin fonolojik açıdan mümkün olması *karal-* ve *saral-* eylemlerinin de benzer bir ses değişimiyle ortaya çıktığı görüşünü destekler niteliktedir.

/r/ ve /l/ sesleri, Türkçede birbirine dönüşebilen yani ses değişimi gösterebilen iki ses türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönüşüm, fonetik ve fonolojik nedenlere dayanmaktadır. Dolayısıyla bu seslerin çıkış noktaları, özellikleri ve dönüşüm nedenleri üzerinde durulması gerekmektedir. /l/ sesi, dil ucunun dişlere ya da damağa dokunuşu sırasında soluşun ağız kanalını kapatan dilin iki yanından akarak çıkarılmasıyla oluşmaktadır. Bu nedenle akıcı olarak da nitelendirilmektedir. Ötümlü bir ünsüz olan /l/ sesi, ön ünlülerle kurulan sözcüklerde dil ucunun diş etlerine dokundurulmasıyla çıkarılmaktadır, örn. *silgi*, *gelin* vb. Art ünlülerden kurulmuşlarda ise dil ucu, yine diş etlerine dokunurken dil sırtı damağa doğru yükselmektedir, örn. *kalkmak*, *sallamak* vb. Öte yandan pek çok türü bulunan /r/ sesinin dilimizde yaygın olan türünün çıkış yeri de diş etidir. Ötümlü olan bu ses çıkarılırken dil ucu, diş etlerine hafifçe çarpmaktadır. Dil sırtı, geriye doğru kabararak kenarları sert damağa yaklaşmaktadır.³⁶

/r/ ve /l/ sesleri, fonetik özellikleri bakımından birbirine oldukça yakın olan diş eti ünsüzleridir. Her iki ses de dil ucunun üst diş etine temasıyla üretilmekte ancak /r/ sesi titreşim (vibrant), /l/ sesi ise yanal (lateral) bir hava akışıyla gerçekleşmektedir. Her iki ünsüz de sonor olduğu için hava akışını engellemeden çıkmakta, genellikle de ünlüler ile benzer akustik özellikler taşımaktadırlar. Bu fonetik benzerlik; özellikle hızlı konuşmada, ağızlarda ve tarihî dil süreçlerinde iki sesin birbirine dönüşebilmesine zemin hazırlamış olmalıdır. Türkçede *karar-* fiilinin *karal-* biçimine evrilmesi gibi örneklerde görülen bu tür ses değişimleri, değişimin mekanik değil, konuşma pratiği ve algısal süreçlerle ilişkili olduğunu göstermektedir. Benzer değişim, çocuk dili ve Anadolu ağızlarında da gözlemlenmekte, bu durum /r/ ve /l/ seslerinin birbirine dönüşebilirliğini desteklemektedir.

2. *Er-* ve *ol-* eylemleri arasında, anlam ve kullanım farkının bulunması gerektiği yönündeki dil varsayımı, bizi bu şekilde düşündürmeye sevk eden bir diğer önemli etkindir.

Er- ve *ol-* eylemleri, her ne kadar çeşitli çalışmalarda semantik açıdan "olmak" anlamında benzeştiriliyor olsa da bu iki fiilin gerçekleşme biçimleri bakımından mutlaka bir fark taşıması gerekmektedir. Zira bir dilde, işlevi ve anlamıyla tamamen örtüşen iki aynı unsur bulunmaz. Bu doğrultuda, *karar-* ve *karal-* eylemleri ile *sarar-* ve *saral-* eylemleri arasında semantik yönden ve gerçekleşme tarzı bakımından mutlaka bir farklılık

³⁵Türk, "İsimden Fiil Yapan -al- / -el-; -l- ve -ar- / -er-; -r- Eklerinin Kökeni", 188.

³⁶Aksan, *Her Yönüyle Dil -Ana Çizgileriyle Dilbilim-*, 35.

olması gerekmektedir. Nitekim bazı araştırmacılar, *karar-* ve *sarar-* eylemlerinin *er-* 'olmak' eyleminin eklenmesinden türediğini ileri sürerken kimileri ise *karal-* ve *saral-* biçimlerinin *ol-* 'olmak' eyleminin dil bilgiselleşmesi sonucunda meydana geldiğini belirtmektedir. Ancak yapılan sözlük incelemelerinde, bu eylemler arasında anlam ve gerçekleşme tarzı bakımından herhangi bir farklılık bulunmayışı, türeyen her iki biçimin tek bir ekin ses değişimiyle meydana geldiğini düşündürmektedir. Başka bir ifadeyle *karar-* ve *karal-* biçimleri, farklı eylemlerin dil bilgiselleşmesi yoluyla meydana gelmiş olsaydı (*er-* ve *ol-*), aralarında anlam farkı ya da en azından bir nüansın bulunması gerekirdi. Ancak sözlüklerde böyle bir farklılık karşımıza çıkmamaktadır.

3. {+Al-}/{+l-} biçim biriminin, renk adlarına eklenerek geçişsiz fiiller türetme konusunda {+Ar-} eki gibi sistematik ve yerleşik bir işlev göstermemesi, bizi bu yönde düşündürmeye sevk eden bir diğer etkidir.

{+Ar-} eki, özellikle renk adlarından türetilen ve 'olma' anlamı taşıyan geçişsiz eylemlerin oluşturulmasında yaygın ve sistematik bir biçimde kullanılmaktadır, örn. *kızır-*, *morar-*, *karar-*, *sarar-* vb. Ayrıca tarihî ve çağdaş dil bilgisi kaynaklarında ilgili ekin bu işlevine sıklıkla vurgu yapıldığı görülmektedir³⁷. Buna karşılık, {+Al-}/{+l-} biçim biriminin aynı türden bir işlevi üstlendiğine dair açık, düzenli ya da üretici bir kullanıma rastlanmamaktadır. Yani {+Al-}/{+l-} biçim birimi, renk adlarından fiil türetiminde {+Ar-} eki kadar belirgin bir işlevsellik sergilememektedir. Nitekim böyle bir işlev söz konusu olsaydı, anılan dil bilgisi çalışmalarında ilgili biçim birimin bu işlevi belirtilirdi. Ancak böyle bir durumun söz konusu olmadığı göze çarpmaktadır.

Bu minvalde, {+Al-}/{+l-} biçim birimlerinin Eski Türkçeden itibaren tanıklandığı fiil biçimlerini incelemek iddiamızı güçlendirmek açısından önemlidir. {+l-} biçim birimi, Orhon ve Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde *tusul-* (< *tusu + l-*) 'fayda vermek, faydalanmak' ve *yoğlun-* 'tahrip etmek, yok etmek' (< *yoğ + u + l - u - n*) sözcüklerinde görülmektedir³⁸. Bununla birlikte Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinden *Kutadgu Bilig*'de, yalnız şu sözcükte geçişsiz eylem türetmiştir: *oñul-* 'iyileşmek, düzelmek' < *oñ* 'sağ, sağ taraf; doğru'. Benzer şekilde {+al-} biçim birimi de yine *Kutadgu Bilig*'de yalnızca şu geçişsiz eylemde görülmektedir: *yoğal-* 'yok olmak' < *yoğ* 'yok'³⁹. Öte yandan Eminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri* başlıklı eserinde {+l-} ve {+Al-} biçim birimlerine yer vermemiştir⁴⁰. Bununla birlikte Harezmi Türkçesinde {+Al-} biçim biriminin *yokal-* < *yok-a-l-* 'yok olmak', *yiñgel-* < *yiñig-e-l* 'incelmek' fiillerinde tanıklandığı görülmektedir⁴¹. Diğer taraftan, anılan biçim birimlerin Kıpçak Türkçesi döneminde kullanım bakımından işlek olmamaları nedeniyle dil bilgisi çalışmalarında yer almadığı görülmektedir⁴². {+l-} ve {+Al-} biçim birimleri, Çağatay Türkçesinde şu biçimlerde tanıklanmaktadır: *azal-* 'azalmak, eksilmek' < *az* 'az, eksik'; *oñal-* 'onulmak; hastalıktan kurtulmak' < *oñ* 'sağ'; *karşul-* 'karşılama, karşılamaya gitmek' < *karşu*; *sağal-* 'sağalmak, sağlığına kavuşmak' < *sağ* 'vücut sağlığı, sıhhat'⁴³. Eski Anadolu Türkçesinde ise anılan biçimlerin görüldüğü fiiller şu şekildedir: *buñ+al-* 'sıkılmak, sıkıntıya düşmek'; *sağ+al-* 'hastalıktan kurtulmak, iyileşmek'; *yön+el-*⁴⁴; *çoğal-* < *çok*, *ince-* < *ince*, *yufkal-* < *yufka*, *diril-* < *diri*, *kocal-* < *koca*, *yücel-* < *yüce* vb.⁴⁵ Türk dilinin tarihî dönemlerinden tanıklanan fiillerden anlaşıldığı üzere bu eklerin renk adlarına gelmediği, kullanım sıklıklarının son derece düşük olduğu ve işlek biçim birimler olmadığı anlaşılmaktadır. Örneklerin alıntılı olduğu dil bilgisi

³⁷Karamanlioğlu, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, 47.; Gürer Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler* (Türk Dil Kurumu, 2017), 130.; Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri* (Türk Dil Kurumu, 2019), 150.; Emre, *Türk Dil Bilgisi: Türkçenin Bugünkü ve Geçmişteki Gelişimleri Üzerine Gramer Denemesi*, 131-132.; Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 182.; Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi*, 312.; Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*, 174.; Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 208.

³⁸Kemal Eraslan, *Eski Uygur Türkçesi Grameri* (Türk Dil Kurumu, 2012), 114.; Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Türk Dil Kurumu, 1995), 49.

³⁹İbrahim Taş, *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı* (Türk Dil Kurumu, 2015), 92; 101.

⁴⁰Eminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, 148-162.

⁴¹Necmettin Hacıeminoğlu, *Harezmi Türkçesi Grameri*, (İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1997), 134.

⁴²Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller: En Eski Türkçe Metinlerden Zamanımıza Kadar -Yazı Dilinde-* (Bilge Kültür Sanat, 2016), 231-240; Karamanlioğlu, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, 45-48.

⁴³János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç, (Türk Dil Kurumu, 2017), 57.

⁴⁴Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, (Filiz Kitavevi, İstanbul), 133.

⁴⁵Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, 130.

çalışmalarında, {+Al-} ve {+l-} biçim birimlerinin herhangi bir renk üzerine geldiğine yönelik bir bilgi sunulmayışı, *karal-* ve *saral-* fiillerindeki biçim birimin bunlar olmadığına işaret etmektedir. Bu durum, *karal-* ve *saral-* eylemlerinin farklı bir ekten değil, ses değişimine uğramış tek bir biçim birimden türemiş olabileceği yönündeki düşünceyi destekleyen önemli göstergelerden biri olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Modern Türkçenin dil bilgisi üzerine yapılan çalışmalarda, ses değişimleri üzerinde durulduğu ancak bunların yeterince detaylandırılmadığı görülmektedir. Ses değişimini tespit etmek kadar bunun altında yatan bilişsel, dilsel ve sosyoekonomik nedenlerin de üzerinde durulması gerekmektedir. Özellikle, ağızlarda meydana gelen ancak standart dilde görülmeyen ses değişim envanterlerinin çıkarılması, Türkçenin işleyişini anlamak bakımından oldukça önemlidir. Nitekim günümüzde dil bilgisi çalışmaları, bir hayli ilerlemesine karşın hâlâ eksik kalan ya da yeterli bir şekilde aydınlatılmayan noktalar olduğu göze çarpmaktadır.

Bu çalışmada, *karar-*, *karal-*, *sarar-* ve *saral-* eylemleri üzerinden Türkçede /r/ > /l/ yönünde gerçekleştiği düşünülen bir ses değişimi tartışmaya açılmış, söz konusu eylemlerin kökeni ve biçimsel yapıları çeşitli dil göstergeleri ışığında detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. Yapılan karşılaştırmalı incelemeler, bu eylemler arasında anlam ve kullanım açısından belirgin bir fark bulunmadığını ortaya koymaktadır. Bu durum, söz konusu fiillerin farklı köklerden (örneğin *er-* ve *ol-* fiillerinden) ekleşme yoluyla değil, aynı kökten türeyerek ses değişimi sonucu biçimsel varyantlara dönüştüğü varsayımını güçlendirmektedir. Özellikle {+Ar-} eki, renk adlarından geçişsiz fiiller türetmede sistematik bir işlev üstlenmesine karşın {+Al-} ya da {+l-} biçim biriminde bu türden üretici bir yapı görülmemektedir. Ayrıca, Türkçede /r/ > /l/ ses geçişinin tarihsel ve fonolojik olarak mümkün ve belgelenebilir olması, bu fiillerdeki biçimsel farkların ses bilimsel bir değişimden kaynaklandığı fikrini güçlendirmektedir. Sonuç olarak, *karal-* ve *saral-* fiilleri, sistematik bir ses değişiminin ürünü olarak değerlendirilebilir.

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri Author Details	Kubilay Fener (Arş. Gör. Dr.) ¹ Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bilecik Türkiye 0000-0002-3291-4216 kubilay.fener53@gmail.com
	Fatma Özkan (Prof. Dr.) ² Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Ankara Türkiye 0000-0002-2700-7785

Kaynakça | References

- Aksoy, Ömer Asım. *Gaziantep Ağzı I: Gramer (Fonetik-Morfoloji-Sentaks) Başka Diller ve Ağızlarla İlgiler, Halk Ağzından Parçalar*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1945.
- Aksoy, Ömer Asım. *Gaziantep Ağzı III: Sözlük ve Kullanılmayan Kelimeler*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1946.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil -Ana Çizgileriyle Dilbilim-* (3 cilt). Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- Alibekiroğlu, Sertan. "Türkiye Türkçesinde İkili Biçim Birimler", *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 7, no. 17 (2019): 164-176.
- Ata, Aysu. *Nehcü'l-Feradis "Uştmahtarların Açuç Yolu-Cennetlerin Açık Yolu" Dizin-Sözlük / Mahmut b. Ali*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.

- Atalay, Besim. *Abuşka Lûgatı veya Çağatay Sözlüğü*. Ayyıldız Matbaası, 1940.
- Banguoğlu, Tahsin. *Türkçenin Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.
- Bayram, Bülent. *Çuvaş Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.
- Bilgegil, Kaya. *Türkçe Dilbilgisi*. Salkımsöğüt Yayınları, 2014.
- Cin, Ali. “-ArAktAn Ekinin Kullanımı ve Yapısı”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 25, (2012): 185-192.
- Deny, Jean. *Türk Dil Bilgisi*. çev. A. U. Elöve. Kabalıcı Yayınevi, 2012.
- Eckmann, János. *Çağatayca El Kitabı*. çev. Günay Karaağaç. Türk Dil Kurumu. 2017.
- Ediskun, Haydar. *Yeni Türk Dilbilgisi*. Remzi Kitabevi, 1993.
- Eker, Süer. *Çağdaş Türk Dili*. Grafiker Yayınları, 2017.
- Emre, Ahmet Cevat. *Türk Dil Bilgisi: Türkçenin Bugünkü ve Geçmişteki Gelişimleri Üzerine Gramer Denemesi*. Cumhuriyet Matbaası, 1945.
- Eraslan, Kemal. *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012.
- Ercilasun, Ahmet. Bican. *Kars İli Ağızları: Ses Bilgisi*. Gazi Üniversitesi Yayınları, 1983.
- Ercilasun, Ahmet Bican ve Akkoyunlu, Ziyat. *Dîvânü Lugâtî't-Türk: Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Türk Dil Kurumu, 2018.
- Ergin, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, 2013.
- Gabain, Annemarie Von. *Eski Türkçenin Grameri*. çev. Mehmet Akalın. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.
- Gülensoy, Tuncer. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- Gülsevin, Gürer. *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.
- Hacıeminoğlu, Necmettin. *Harezm Türkçesi Grameri*. İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1997.
- Hacıeminoğlu, Necmettin. *Türk Dilinde Yapı Bakımından Filler (En Eski Türkçe Metinlerden Zamanımıza Kadar) -Yazı Dilinde-*. Bilge Kültür Sanat, 2016.
- Hacıeminoğlu, Necmettin. *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.
- Kara, Mehmet. *Ayrı Düşmüş Kelimeler*. Kesit Yayınları, 2011.
- Karaağaç, Günay. “Türkçede Düzensiz Ses Değişmesi Örnekleri”. *Eğitim Bilimleri Dergisi* 2, no. 3, (1993): 19-22.
- Karaağaç, Günay. *Türkçenin Dil Bilgisi*. Akçağ Yayınları, 2016.,
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi. *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.
- Kırbaş, Gülsüm. “Tarama Sözlüğü’ndeki Renk İfade Eden Sözcüklerin Kuruluşu Üzerine”, *Selçuk Türkiyat* 60, (2023): 245-266. [https://doi:10.21563/sutad.1405516](https://doi.org/10.21563/sutad.1405516)
- Korkmaz, Zeynep. *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.
- Korkmaz, Zeynep. *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.
- Naskali-Gürsoy, Emine, Viktor Butanayev, Almagül İsina, Erdal Şahin, Liaisan Şahin ve Aylin Koç. *Hakasça-Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- Öner, Mustafa. “Türkçe Ses Bilgisi ve Ses Değişmeleri (Sınıflandırma, Çözümleme ve Öğretim Üzerine Yaklaşımlar)”. *In honor of the turkologist! Essays celebrating the 70th birthday of Ekrem Čaušević* içinde. Filozofski fakultet u Zagrebu, 2021.
- Öner, Mustafa. “Tatar Türkçesi”. *Türk Lehçeleri Grameri* içinde, ed. Ahmet Bican Ercilasun. Akçağ Yayınları, 2021.
- Özçelik, Sadettin. “Aykırılışma Terimi, Tanımı ve Örneklerin Tasnifi Üzerine”. *İlmî Araştırmalar*, no. 14 (2002): 131-144.
- Özkan, Mustafa. *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. Filiz Kitabevi, 2009.
- Taş, İbrahim. *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- Tietze, Andreas. *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (Yedinci Cilt S-Ş)*, ed. Nurettin Demir ve Emine Yılmaz Türkiye Bilimler Akademisi, 2019.
- Türk, Vahit. “İsimden Fiil Yapan -al- / -el-; -l- ve -ar- / -er-; -r- Eklerinin Kökeni”. *İlmî Araştırmalar*, no. 21 (2006): 183-191.